BAHA TEVFİK'İN MİZAH GAZETECİLİĞİ VE LOGOSU EŞEK OLAN MİZAH GAZETELERİ*

Baha Tevfik's Humor Journalism and His Humor Newspapers With Donkey Logo

Dr. Aydan ENER SU**

ÖZ

Türk kültür ve edebiyat tarihinde sözlü kültür şeklinde gelişen Türk mizahı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Teodor Kasap tarafından çıkarılan *Diyojen* adlı mizah gazetesiyle birlikte yazılı mizaha dönüşmeye başlar. 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ise mizah tarihi açısından önemli bir sürecin başlangıcı olur ve mizah süreli yayınlarının sayısında ciddi bir artış görülür. Toplum hangi alanda değişme ya da sarsıntı yaşıyorsa o alan, mizahı besleyen unsurlardan sayılır ve gündemin etkisinde içeriğini oluşturan mizah süreli yayınları toplumu anlamak için önemli bir araç kabul edilir. Mizah, gazeteler aracılığıyla gelişimini sürdürmeye devam ederken, sözlü mizah geleneğinde yer almayan karikatür gibi yeni bir mizah türü ortaya çıkar. Yazı ve çizginin ön plana çıkmaya başladığı bu süreçte mizah gazeteleri, kaliteli mizah yazar ve çizerlerin yetiştirildiği önemli bir eğitim kurumu ve uygulama alanı olur. Bu çalışmada Baha Tevfik'in mizahî gazetecilik anlayışının tespiti, yazarın seri niteliğinde çıkardığı mizah gazetelerinin içeriği incelenerek hangi konulara ağırlık verdiği, gazetelerin mizahî unsurlarının nasıl oluşturulduğu, sözlü kültürün mizah süreli yayınlarındaki etkisinin tespit edilmesi ve eşek figürüyle ilgili unsurların halkbilimi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yazarın 1910-1912 yılları arasında çıkardığı, birbirinin devamı niteliğindeki, *Eşek, Kibar, Malum, Yuha* adlı mizah gazetelerinin ilgili bölümleri Osmanlıcadan Latin harflerine aktarılarak Türk kültür dünyasının bu gazetelerden haberdar olması sağlanmış ve çalışmanın malzemesini oluşturan mizah gazeteleri incelendiğinde şekil ve içeriğinin eşek teması üzerine kurulduğu ve mizahî unsurlarında halk edebiyatı mizah türlerinden fıkranın ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Özellikle eşekle ilgili olan bu veriler, eşek imgesi üzerinden toplumsal belleğin biriktirdiklerini ortaya koymaktadır. Serinin ilki olan "*Eşek*" kapatıldığı için farklı adlarla yayımlanmak zorunda kalan ancak asıl adı "*Eşek*" olan ve logolarında, insan vücudunun eşek kafasıyla birleştirilmesiyle oluşturulan karikatürlerin kullanıldığı gazetelerin yeni suretleri; mizahı, halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla eşek figürü üzerinden sağlamıştır. Bu gazetelerden tespit edilen eşekle ilgili fıkralarda gülmeye neden olan durumlar gülme teorileri açısından değerlendirilmiştir. Gazetelerin bilinirliğinin artırılması ve içeriği hakkındaki tespitler Türk kültür tarihi açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi mizah anlayışının oluşmasında önceki dönemlerin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi ve dönemlere göre mizah süreli yayınlarının nasıl bir gelişme/değişme gösterdiğinin belirlenebilmesi için bütünü oluşturan parçaların incelenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Mizah, mizah basın tarihi ve gazeteleri, Baha Tevfik, eşek imgesi, fıkra, atasözü.

ABSTRACT

Turkish humor, which develops as an oral culture in the history of Turkish culture and literature, begins to turn into a written humor together with the newspaper Diyojen, which was published by Teodor Kasap in the last quarter of the 19th century. The proclamation of the Constitutional Monarchy in 1908 was the beginning of an important process in terms of humor and a significant increase in the number of humorous periodicals. Depending on the areas in which the society has a change or difficulty, those areas are considered to be one of the elements that feed humor and humor periodicals that constitute the content of the agenda are considered an important tool for understanding the society. While

* Geliş tarihi: 25 Temmuz 2018 - Kabul tarihi: 30 Mayıs 2019
Ener Su, Aydan. "Baha Tevfik'in Mizah Gazeteciliği ve Logosu Eşek Olan Mizah Gazeteleri" Millî Folklor 122 (Yaz 2019): 94-112

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/Türkiye, aydanenersu@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3693-2729

humor continues to evolve through newspapers, a new kind of humor emerges as a cartoon that does not appear in the oral humor tradition. In this process in which the writing and line began to come to the fore, humor newspapers become an important educational institution and application area where high-quality humor writers and illustrators are trained. In this study, it was aimed to determine Baha Tevfik's understanding of humorous journalism, to examine the content of humor newspapers in the series and to determine the topics of the author's humor, how to create humorous elements of newspapers, to determine the effect of oral culture on humorous periodicals and to evaluate the elements related to donkey in terms of folklore. Between 1910 and 1912, the continuation of each other, *Eşek, Kibar, Malum, Yuha*, the relevant sections of the humor newspapers transferred from the old letter of the Turkish letters to the Latin letters of the Turkish cultural world when the humor newspapers forming the material of the study were examined, it was seen that the shape and the content was established on the donkey theme, and humorous elements were used mainly jokes. These data, especially related to donkeys, reveal that social memory is accumulated through the image of the donkey. The first of the series, "*Eşek"* is closed because of the different names to be published, but the real name of the "*Eşek*" and in the logos, new copies of the newspapers using cartoons created by combining human body with donkey head; humor was achieved through the donkey figure through the products of folk literature. The cases which caused laughter in the jokes about the donkeys identified from these newspapers were evaluated in terms of laughing theories. Increasing the awareness of the newspapers and their content is important in terms of Turkish cultural history. In order to understand the effect of the previous periods in the formation of the sense of humor in the Republican period, and to determine the development/change of humor periodicals according to the periods, it is important to examine the parts that constitute the whole.

Keywords
Humor, humor press history and newspapers, Baha Tevfik, donkey image, joke, proverb.

Giriş

Sözlü mizah geleneğini genellikle iyi taklit yapanlar, komik hareketlerle/karşılıklı atışmalarla toplulukları eğlendirenler ve fıkra anlatanlar şekillendirirken Tanzimat'la mizah yazarları ve çizerleri, süreli yayınlar etrafında mizahı şekillendirmeye başlarlar. Yazılı mizaha geçiş sürecinin de başlangıcı sayılan *Diyojen* ve ilk dönemdeki mizah süreli yayınları, geleneğin etkisinde kalarak malzemesini genellikle seyirlik oyunlardaki tiplemelerin muhaverelerinden oluşturur. Abdülhamit'in tahta geçişiyle başlayan 33 yıllık istibdat döneminin suskunluğu/durgunluğu 1908 yılına kadar sürer. 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla mizah tarihi açısından önemli bir süreç başlar, mizah süreli yayınlarının sayısında dünyada ve Türkiye'de örneği yok denilecek kadar ciddi bir artış görülür. Öngören bu durumu "özgürlüğün ilanı ile sevinçten havaya fırlatılmış Osmanlı feslerine" (1998:62) benzetir. Dönemin hemen hemen bütün mizah gazetelerinde meşrutiyet sevinci işlenir ancak bu durum çok uzun sürmez. Aradan kısa bir zaman geçmesine rağmen meşrutiyetin beklenilen mutluluğu/hürriyeti getirmediğinin anlaşılması, İttihat ve Terakki yönetiminin Abdülhamit istibdadını aratmayan tutumu mizah süreli yayınlarının hem sayısını hem de içeriğini etkiler. Tarihi dönemleri belirleyen önemli olaylar, savaşlar, sancılı değişim süreçleri mizahı besleyen unsurlardır. Öngören "Toplumun hangi alanında yoğun bir mizah salgını göze çarpıyorsa, o kesimde toplumun bir değişme içinde bulunduğu söylenebilecektir. Ayrıca savaş

gibi toplumsal sarsıntılar da kendi mizahlarını birlikte getirecekler, birlikte götüreceklerdir." (1998:29) ifadeleriyle bu görüşü desteklemekte ve gündelik yaşamdan izler taşıyan, güncel veriler içeren mizah gazetelerinin toplumsal belleğin değişim süreçlerini yansıtması bakımından önemine değinmektedir. Türk toplum tarihinde 1910-1912 yılları arası da Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın yaşandığı süreç olması bakımından önemlidir. Belirtilen yıllar arasında çıkan çalışmadaki mizah gazeteleri de bu sürecin izlerini taşımaktadır. Bu gazeteler, bilinen halk edebiyatı ürünlerinin yanı sıra literatürde olmayan halk edebiyatı ürünlerine de sayfalarında yer vermesiyle alana katkı sağlaması ve özellikle halk bilim araştırmacılarına inceleme yaparken kullanabileceği yeni malzemeler sunması açısından önemlidir.

Baha Tevfik'in mizahî gazetecilik anlayışı ve adı geçen mizah gazetelerinin mizah basın tarihindeki önemi ve yerini tespit etmek için öncelikle Tevfik'in gazeteciliği hakkında bilgi verilmiş daha sonra yazarın mizah gazetelerine logo olarak seçtiği eşek figürünün Türk ve dünya kültüründeki yeri ve önemine kısaca değinilmiştir. Bu bilgilerden hareketle yazarın mizah gazetelerine eşek figürlü bir kapak klişesi seçme nedeni üzerinde durulmuş daha sonra da gazeteler tanıtılarak içeriklerindeki eşekle ilgili mizahî unsurlar değerlendirilmiştir.

Baha Tevfik ve Mizah Gazeteciliği

Tanzimat devrinde yetişmiş Beşir Fuat'tan sonra Meşrutiyet'in en dikkat çekici materyalist ve pozitivist fikir adamlarından (Huyugüzel 2000:85) Baha Tevfik, henüz idadîde öğrenciyken gazetelere yazılar göndermeye başlar. Yazarın 1903'te *Ahenk*'te çıkan ilk yazısının ardından 1904'te Bıçakçızâde Hakkı'nın çıkardığı İzmir gazetesinde yazıları yayımlanır. Yazar, 1907'de tahsilini bitirdikten sonra çeşitli memuriyetlerde çalışmasına rağmen aradığını gazetecilikte bulmuş, *Haftalık İzmir, Edebî Serbest İzmir, Kadın, Sedat* gibi çeşitli süreli yayınlarda farklı türlerde birçok yazı yazmıştır. Yazarın Meşrutiyet'in ilanından sonra *11 Temmuz*, *Musavver Eşref, Piyano/Düşünüyorum* adlarıyla çıkardığı gazeteler hükûmet tarafından kapatılır. Tevfik, 30 Kasım 1910'da *Eşek* adlı mizahî bir gazete yayımlar; ancak yazarın imzasının bulunduğu her süreli yayının kısa sürede kapatılması akıbeti bu gazeteyi de etkiler. Basın hayatından vazgeçmek istemeyen yazar, *Eşek* adlı mizah gazetesinin her kapatılışında ad değiştirerek sırasıyla 6 Aralık 1910'da *Kibar*, 20 Aralık 1910'da *Malum*, 2 Aralık'ta *Yuha* adlı mizah gazeteleriyle devamını sağlar. Birbirinin devamı niteliğindeki eşek logolu bu gazeteler dışında Münir Süleyman Çapanoğlu, *Eşek* gazetesinden ilham alarak çıkarılan ve *Eşek*'in torunu olarak nitelediği (1970:122) *Züğürt* gazetesini çıkaranlardan birinin de Baha

Tevfik'in olduğunu belirtmesine rağmen yazarın adına bu gazetede rastlanmamıştır. Ancak gazetenin yazar kadrosundaki müstearların kime ait olduğu tespit edilemediği için bu müstearlardan birinin Tevfik'e ait olduğu ve yazarın, gazetenin yazar kadrosunda bulunduğu düşünülebilir.

Baha Tevfik hakkında dört tane yüksek lisans tezi hazırlanmış ve bu tezler incelendiğinde Tevfik'in hayatı, edebî görüşleri, felsefi düşünceleri, materyalist bakışı, gazeteciliği hakkında bilgi verilmiştir. Ancak yazarın mizah gazeteciliği ve bir seri oluşturan *Eşek, Kibar, Malum, Yuha* mizah gazeteleri hakkında detaylı bir bilgi olmadığı belirlenmiştir. Dünyada ve Türkiye'de, toplumun kültürel ve edebî özelliklerini, sosyal ve siyasi fikirlerini yansıtan mizah basını üzerine çalışmaların her geçen gün arttığı bir süreçte yazarın bu yönüne de değinme ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle çalışmayı Tevfik'in 1910'dan itibaren mizah basınına katkı sağlayan eşek logolu mizah gazeteleri oluşturmaktadır. Dönemin mizah gazeteleri tek tek incelendiğinde Tevfik'in adı geçen mizah gazetelerinin birbirinin devamı olduğunu tespit etmek zorken aynı dönemde çıkarılan mizah gazetelerine bütün olarak bakıldığında *Eşek, Kibar, Malum, Yuha* adlı yayınların eşek temalı bir seri olduğu ve çeşitli nedenlerle yazması engellenen Tevfik'in yazmak için sürekli bir çıkış yolu aradığı görülür.

Yazarın mizah gazetelerini neden eşek teması üzerine kurduğunu daha iyi anlayabilmek için güldürü unsuru olarak eşeğin rolünün değerlendirilmesi uygun olacaktır. Fakir köylünün en önemli yardımcısı, köy hayatının motifi olan, Kur'an-ı Kerim'deki Lokman suresinin 19. ayetinde en çirkin sesli olarak betimlenen, gözlerinin güzelliği üzerine şarkılar yazılan eşek, kültürel bellekte yük taşıması, dayanıklılığı, ağır işlere koşulmasına rağmen sopalanması, aşağılanmasıyla bilinir. Eşeğin uğursuz sayılmasını Schimmel, Nuh tufanında şeytanın eşeğin kuyruğunda gemiye binmesine bağlar (akt. Gezgin 2007:83). Şanzumi, "hayvanlar âleminin dervişi" benzetmesi yapılan eşeğin felsefede çok düşünen az konuşan insanın sembolü (2006:20-24) olduğunu belirtir. Kendisinden yararlanılmasına rağmen eşeğe benzetilmek en kötü cezalardandır. Bu ceza Kral Midas'ın, Pan ve Apollon arasındaki müzik yarışmasında Pan'ın tarafını tutarak Apollon'un haksız olduğunu söylemesi üzerine Apollon tarafından kulaklarının eşeğinki gibi kocaman bir hâle getirildiği mitini hatırlatır[1].

Sembolik olarak toplumlara göre farklı anlamlar yüklenen eşek hakkında, Bahtin, Ortaçağ'da düzenlenen, gülmenin başrolde olduğu, komik ritüelleri içeren 'eşek bayramı' adlı özel kutlamaların yapıldığına ve eşeğin karnavalesk bir unsur (2005:106, 117) olduğuna değinir.

Halk bilimi açısından eşeğe bakıldığında ise akla ilk gelen Nasreddin Hoca'nın eşeğidir. Başgöz,

Hoca'nın alçak gönüllü olduğunu, eşek üstünde gezdiğini çünkü ermişlerin binitinin geyik, bilginlerin binitinin eşek (2005:10) olduğunu belirtir. Cantek ise, köylülüğü simgeleyen eşeğin ve mürekkep yalamışlığı temsil eden kavuğun Hoca'nın iki önemli göstergesi (2014:27-32) olduğuna değinir. Atın yerine eşeğin tercih edilmesi ise atın, soyluluğu, zenginliği temsil etmesi ve genellikle savaşta askerlerin, beylerin binek hayvanı olması nedeniyle savaşı ve ölümü çağrıştırmasına, eşeğin ise köylülüğü simgelemesi, huzurlu köy ve kır hayatını çağrıştırmasına (Polat 2009:677) bağlanabilir.

Anonim halk edebiyatı ürünlerinden masal türünün kahramanlarından biri olan, Oğuz'un "sıradan bir köy ve köylü atmosferi içindeki ve uyuz eşeğinin sırtındaki yoksul Keloğlan" (2009:559) olarak nitelediği Keloğlan'ın bineğinin, Bremen Mızıkacıları'nda da mızıkacılardan birinin eşek olduğu görülür.

Birçok esere konu olan eşek, Şeyhi'nin ve Molla Lütfi'nin *Harnâmesi*'nde; on dokuzuncu yüzyılda, batılı anlamda ilk fabl örneği kabul edilen Şinasi'nin "Eşek ile Tilki"[2] manzumesinde ele alınır. İhsan Hamamî, Namık Kemal, Ziya Paşa, Yusuf Ziya Ortaç, Yahya Kemal, Neyzen Tevfik eşeği eserlerinde ya da anekdotlarında kullanan önemli isimlerden birkaçıdır. Son dönemde de Hayrullah Şanzumi'nin *Harnâme*'si dikkat çeker.

Bu bilgilerden hareketle, felsefi düşünceleriyle tanınan Baha Tevfik'in mizah gazetelerinin logolarında, içeriğinde hatta gazetelerden birinin adında eşeği kullanmasında, sözlü kültürdeki eşek figürünün mizahı oluşturmadaki etkisinin ve özellikle Nasreddin Hoca fıkralarından hareketle halkın düşüncesinde eşeğin mizahı çağrıştırmasının etkili olduğu söylenebilir ve Tevfik'in, kültürel bellekteki eşek imgesi üzerinden mizahı sağlamak istediği düşünülebilir. Ayrıca yazar yönetimdekileri hicvetmek için de gazetelerinin yazı ve karikatürlerinde eşeklerden yararlanmıştır. Tevfik, *Malûm* adlı mizah gazetesinin "Mukaddime ve İzah-ı Meslek" başlıklı ön söz yazısında da belirttiği gibi memleket işleriyle ve siyasetle yorulan kafaları eğlendirmeyi, olayları sıradan halkın düşüncelerini açacak şekilde değiştirip halkın anlamadığı meseleleri güldürerek açıklamayı kendisine vazife edinmiş ve çıkardığı mizah gazetelerini de bu doğrultuda şekillendirmiştir. İnsanın gülerek ve severek okuduğu fikre çabuk kanacağı düşüncesinden hareketle halkı etkilemeye çalışan yazarın, halkın düşüncelerinin değişmesinde, şekillenmesinde mizahî gazetelerin daha etkili olduğunu fark ettiği ve bu nedenle de halka/okuyuculara kabul ettirmek istediği fikri güldürerek iletmesinde mizah gazetelerini bir araç olarak seçtiği görülmüştür.

Gazetelerin kapak klişelerindeki görsel, Stith Thompson'un *Motif-Index of Folk Literature*[3] adlı eserinde "anormal/canavar doğum" başlığı altındaki "eşekbaşlı çocuk" motifiyle ilişkilendirilebilir.

Eşek (İstanbul, 30 Kasım 1910)

1. Resim: ***Eşek*****, 12 Ağustos 1912, S.4**

Gazetenin logosunda insan vücudunun eşek kafasıyla birleştirilerek oluşturulan karikatürde, masada oturan, sağ gözünde monokl denilen kaş ile yanak arasına sıkıştırılan, çerçevesiz, tek camlı gözlük takılı olan ve insanî bir davranış biçimi sergileyerek önündeki kâğıda bir şeyler yazan bir canlıya yer verilmiştir.

İlk nüshası Rumi 16 Teşrîn-i Sânî 1326, Miladi 30 Kasım 1910 Salı günü yayımlanan gazetenin başyazarı *Kıbrısî Don Kişot* mahlasını kullanır. Gazetenin imtiyaz sahibi *Merzifonî*, müdürü *Halil*, edebî müdürü Çimendarzâde *Nahik* isminde bir zattır. Yazı heyeti *Topal Eşek, Kır Eşek, Tırnağı Karıncalı, Kaba Kulak;* haber heyeti ise *Sıpa, Katır, Yaban Eşeği, Sudan Geçmez, Tilki, Deve Kuşu, Uyuz Eşek, Kertenkele, Kaplumbağa* imzalarından oluşur. Gazetenin her sayısında "*İnsanlara* ders-i edeb verir, sahabelerinin eşekliği tutunca neşr olunur, mutî', mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir." ifadesi yer alır, böylelikle amacı ve çıkış sıklığı hakkında bilgi verilir. Sonraki sayılar perşembe günleri ve dördüncü sayıdan itibaren de haftada iki defa pazartesi/perşembe günleri yayımlanan gazete 19 sayıdan oluşur. Nüshası 10 para olan gazetenin aboneliği seneliği on kuruştur. Kapak sayfasında, içeriği hakkında "notamıza muvafık her türlü anırtı kabul olunur" ibaresi bulunan gazetenin adresi "Bâb-ı *Âli* Caddesindedir ahır/Numara 4'tür iş düşerse gel anır." şeklinde verilir. Gazetenin kapak sayfasındaki bilgiler mizahî bir üslûpla kafiyeli birer beyit hâlinde verilmiştir.

Çeviker, bu gazetenin adının nasıl bulunduğu ve imtiyazının alınma süreci ile ilgili ilginç bir anekdottan bahseder. Orijinal bir isimle mizah gazetesi çıkarmak isteyen Tevfik'in uzun arayışları, arkadaşlarıyla görüşmeleri sonucunda şair ve büyük heccâv Deli Rıfkı ona *Eşek* ismini önerir. Tevfik, öneri hoşuna gidince bu isimle gazete imtiyazının alınmasının güçlüğünü hissedince bir kurnazlık düşünür: Matbuat Müdürlüğü'nden Eşk (gözyaşı) isimli bir gazete imtiyazı ister. Gazetenin onayı alındıktan sonra Eşk kelimesinin üstüne şedde koyularak Eşşek yapılır, ruhsatname bu şekilde alınır (1988:22-25).

Eşek'in ilk sayısındaki "İfademiz *yahud İlk Anırtı*" başlıklı yazıda gazetenin adı hakkında verilen bilgide toplumda binek ve hizmet hayvanı olarak bilinen eşeğin faydasına ve itaat eden bir hayvan olarak tanınmasına değinilir. Dört sayfadan oluşan gazetenin yazıları üçer sütun hâlinde olup ilk ve son sayfalarında eşek figürlü karikatürler vardır. Aşağıdaki bu karikatürlerin ilkinde yönetici konumundaki eşek figürüyle yanındakiler kahve, sigara, nargile içerek keyiflerine bakmakta dışarıdan gelen takım elbiseli bir kimse ise onlara vazifelerini yapmalarını hatırlatmaktadır. Bu durumda toparlanması, kendine çekidüzen vermesi beklenen figürlerin, umulanın aksine keyif için yaptıklarının da bir vazife olduğunu söylemesi uyumsuzluğa neden olmaktadır. Bu uyumsuzluk ise gülmeceyi sağlar. Bu görsel aracılığıyla devlet dairelerindeki vazifelerini yerine getirmeyen yöneticiler ve memurlar eleştirilmektedir.

İkinci karikatürdeyse "karikatür dergilerinin genellikle popüler kültür ürünleri olmalarından yola çıkarak karikatüristlerin gündemdeki olaylar ve kişiler üzerinden metinlerini oluşturdukları görülmektedir (Metin Basat 2014:228). Gazi Ahmet Muhtar Paşa 21 Temmuz 1912'de İttihat ve Terakki Partisine muhalif kabinesini kurduktan sonra Arnavutları kışkırttığı düşünülen İttihatçılara karşı öfke artar, onu destekleyen *Tanin* ve *Hak* gibi gazetelerin susturulmasını sağlayacak kararlar alınır ve gazeteler yayımlarına ara verir. *Tanin* yeniden yayınlanmaya başlasa da hükûmeti eleştirdiği için kapatılır ve Hüseyin Cahit hapse atılır.[4] Bu karikatürde de *Tanin* gazetesini çıkaran Hüseyin Cahit ve ekibinin hapishanede olması, *Eşek* gazetesinin heyetinin de onları ziyarete gitmeleri karikatürize edilmiştir. *Tanin* ve *Eşek* gazetelerinin yazı heyetindekiler çeşitli nedenlerle çekişmelerine rağmen *Eşek* gazetesindekilerin *Tanin*'i ziyareti şaşkınlık yaratmaktadır. Ancak bu ziyaret eski bir dostun ziyareti gibi gözükmesine rağmen amaç *Tanin*'in bulunduğu güç durumu görmek ve bu durumla alay etmektir.

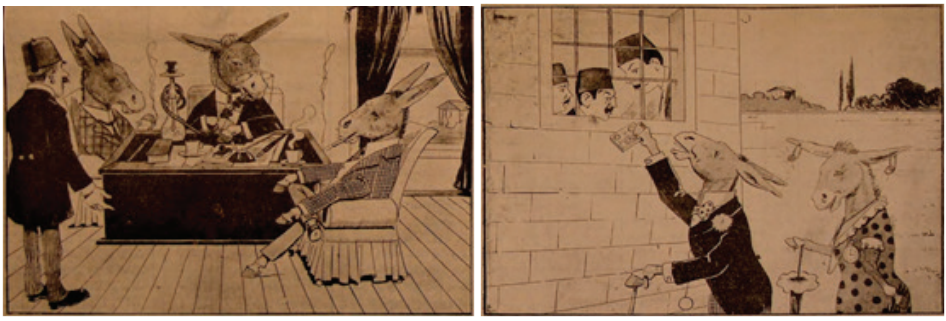

2. ve 3. Resim: *Eşek*, 23 Eylül 1912, S.14

Gazetenin ilk sayısından neredeyse iki yıl sonra 01 Ağustos 1912'de üçüncü senede ikinci sayı yayımlanır. Bu zaman zarfında gazetenin belli bir süre kapa-

tılma cezasına çarptırıldığı için *Kibar, Malum, Yuha* adlarıyla yayınına devam edilmeye çalışıldığı ve nihayetinde yeniden *Eşek* ismiyle yayımlandığı görülür. Haftada iki kez çıkması planlanan gazetenin ikinci sayıdan itibaren yayın günü yalnızca perşembe olarak belirtilir. *Eşek*'in ilk sayısında başyazarı *Kıbrıs*î *Don Kişot* olarak verilirken ikinci sayıdan itibaren "Ser Muharrir: Don Kişot/Hem saman yer hem de ot" *şeklinde* belirtilir. Başlık karikatürünün sağ tarafındaki "Journal Humoristique Echeque" ifadesinden gazetenin yurt dışında da baskısının yapıldığı düşünülebilir. *İkinci sayıya* "Var mı hürriyet hiç etmişin/Çıktı miyâr olmak üzere Eşek" ile başlayan gazetede yer alan *İlk Anırtı* adlı yazıda gazetenin kabinenin düşmesiyle yeniden yayımlanmaya başlamasına değinilir. *Ü*çüncü sayısında sahibinin ve yazarlarının Baha Tevfik ve Ahmet Nebil olduğu belirtilir. Bu sayıdan itibaren de gazetenin İttihat ve Terakki'yi destekleyeceği *Gazetemizin Mesleği* başlıklı yazıyla duyurulmasına rağmen dokuzuncu sayısında bî-taraf olduğu "Malum âlimdir ki "Eşek" ne ittihada, ne de itilafa dâhil değildir, tamamıyla bî taraftır. Fakat hangi tarafın içtihadını vicdanına muvafık bulursa o ciheti müdafaa eder." cümleleriyle açıklanır. Bu ifadelerden hareketle gazetenin yayına devam edebilmesi için değişen siyasi şartlara göre tavrını belirlediği düşünülebilir.

Kibar (İstanbul, 06 Aralık 1910)

4. Resim: *Kibar,* 06 Aralık 1910, S.1

Kibar'ın da logosunda insan vücudunun ve eşek kafasının birleştirilmesiyle oluşturulan alışılmadık bir görüntü vardır. *Eşek* adlı mizah gazetesiyle birebir aynı olan kapak klişesinde yalnızca gazetenin isminin değiştiği görülür.

Eşek'in birinci sayısının yayımlanmasından bir hafta sonra, Rumi 23 Teşrin-i Sâni 1326, Miladi 06 Aralık 1910 Salı günü ilk sayısı yayımlanan *Kibar*'ın başka herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Gazetenin edebî müdürü *Kenarın Dilberi*, mesul müdürü *Salih* adlı bir kişidir. *Kibar*'ın başyazarı "Ser muharriri Don Kişot/Hem saman yer hem ot" ifadesi ile belirtilir. Gazetenin yazı heyeti *Marsıvanı, Ekmekçinin Beygiri, Avanak- Kabakulak, Kuyruksuz, Tırnağı Ka-*

rıncalı, Topal Merkep, Kır Merkep, Sudan Geçmez, Yaban Merkep, Uyuz Merkep imzalarıyla verilir. Karabet Matbaası'nda basılan *Kibar*'ın yayımlanma sıklığı ve özelliği hakkında "Bam tele dokunmamak şartıyla her telden taganni kabul olunur. Hemcinsine ders-i edeb verir, sahiplerinin kibarlığı tutunca neşr olunur, mutî, mütehammil ve beynelmilel gazetedir." *şeklinde bilgi veril*ir. Aboneliği ve fiyatıyla ilgili ise:

> On kuruştur bir sene kullanması
> Beş kuruş eder o halde yarısı.
> Pek mücerreb hassası
> On paraya nüshası (*Kibar,* N.1, s.1.)

mısraları kullanılmıştır. Gazetedeki yazılar genellikle imzasız olarak yayımlanmış olup *Kayserili, Çimenderzade Nahik, Don Kişot, Topal Eşek, Kaba Kulak, Baba* imzasıyla yayımlanan yazılar da vardır.

Gazetede yayımlanan a*şağıda*ki karikatürlerden ilkinin devr-i sabıka ithafen çizildiği belirtilir. Bahçedeki bostan dolabının direğine bağlanan eşeğin sürekli dönmesiyle değişen hükûmetle birlikte taraf değiştirenler eleştirilmektedir. Karikatürün *üstünde "*Devr-i Sabık" altında ise "eşek de olsa döndürüyor" ifadelerine yer verilmiştir. Bu ifadelerden *Eşek* gazetesinin devamı olan *Kibar*'ın da tarafının değiştiği görülür. *İkincisinde ise* baskıcı rejimden bunalan *Kibar* gazetesinin hayalinin zevk içinde eğlenmek olduğu gösterilir ve karikatürün altında "*Kibar*'ın gaye-i hayali" ifadesi ile bu durum açıklanır.

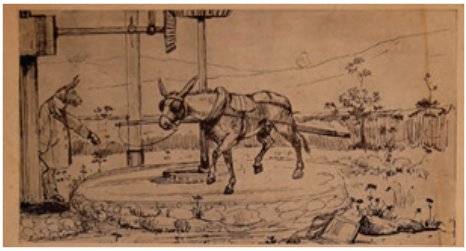

5. ve 6. Resim: *Kibar*, 06 Aralık 1910, S.1

Eşek gazetesinin yönetim tarafından kapatılmasından sonra yayın*ını sürdürdüğü far*klı isimdeki gazetelerden biri de *Kibar*'dır. Her iki gazete kapak sayfasındaki karikatür, yazı heyeti ve gazetenin tanıtım bilgileri açısından karşılaştırıl*d*ığında bu rahatlıkla anla*şılabilir. Kibar'ın birinci sayısında da Eşek* gazetesinin devamı olduğunu kanıtlayıcı bir mısraya yer verilir: "Dinleyin nağmesin artık bî şek/Dâhil silin *Kibar* oldu *Eşek".*

Malum (İstanbul, 20 Aralık 1910)

7. Resim: *Malum,* 28 Aralık 1910, S.3

Malum'un logosunda üzerinde kalem ve kâğıt olan bir masa ve masanın arkasına saklanmış yalnızca kulakları görünen bir eşek vardır. İlk sayısı Rumi 1326 yılında yayımlanan gazetenin ikinci sayısında Rumi 10 Kanun-ı Evvel 1326 şeklinde tam tarih bilgisi verilir. Bu bilgiden hareketle gazetenin düzenli yayımlandığı varsayılarak salı günkü ilk sayının Miladi 20 Aralık 1910'da çıktığı söylenebilir. *Kibar*'dan 15 gün sonra çıkan gazetenin kapağındaki masanın arkasına gizlenen eşekle, gazetenin kendisini belli etmeden yayınına devam etmek istediği düşünülebilir. Ancak Şerife Çağın'ın da belirttiği gibi "Eşek'in devamı olan ve İttihat ve Terakki yönetimini eleştirdiği için sürekli sansüre uğrayan gazeteler masanın altına saklanıp kendini gizlese bile artık herkesin malumudur."(2017:234).

Gazetenin edebî müdürünün *O'dur O* müstearlı bir kişi ve müdürünün de *Kibar*'da olduğu gibi *Salih* isminde birisi olduğu bilgisi verilir. Başyazarı *Elmalum Donkişot*'tur. Gazetenin yazı heyetini ise *Belli, Bildik, Yabancı Değil, Belki, Amcazâde, Unutma Yahu, İşte O* müstearlı kişiler oluşturur. Gazetedeki *yegâne ciddi söz nüshasının 10 para* olduğu hakkındadır. *Eşek'in* idarehanesiyle *Malum*'un idarehanesi aynıdır. Yapı ve şekil bakımından da önceki mizah gazeteleriyle aynı şekilde düzenlenmiştir. Sekizinci resim olarak belirtilen karikatürün alt yazısından, yazdıkları nedeniyle tatil edilen gazetenin yöneticilerinden birinin Beyrut'taki bir gazeteyi arayarak bu durumda ne yapılması gerektiği hakkında akıl danıştığı görülür. İkinci karikatürde ise bilardo oynayan eşek figürleri üzerinden muhalif düşüncede olanların birbirini eleştirmesi karikatürize edilmiştir.

8. Resim: *Malum*, 20 Aralık 1910, S.1

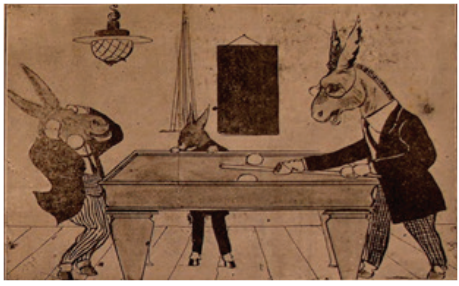

9. Resim: *Malum,* 28 Aralık 1910, S.3

Gazetede *Don Kişot, Yabancı Değil, Deve Dikeni, Eşref, D. K., İşte O, Kaba Kulak, Sudan Geçmez, Belli, Çimenderzade Nahik, O'dur O, Marsivani, At Nalı, Tırnağı Karıncalı, Taşçı Eşeği, Altı Yüz Altı, Maymuncuk, Sıpa, Pabuç Bırakmaz* imzaları görülür.

Gazetenin çıkış sıklığı hakkında ilk iki sayıda "aşka geldikçe kulaklarını gösterir" denilmesine rağmen üçüncü sayıda çarşamba-cumartesi günleri, beşinci sayıda ise cumartesi-salı günleri yayımlandığı bilgisi verilir. Altıncı sayıdan sonra da gazetenin herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Yazdığı ya da yazılarının bulunduğu her gazetenin kapatılmasıyla yılmadan mücadele eden Baha Tevfik, bu gazetenin de kapatılmasıyla *Eşek*'in serüvenini *Yuha* adlı mizah gazetesiyle devam ettirmeye çalışmıştır.

Yuha (İstanbul, 2 Kanun-ı Evvel ?)

10. Resim: ***Yuha,*** **2 Kanun-ı Evvel ?, S.1**

Malum'da masanın arkasına gizlenen ve yalnızca kulakları görünen eşeğin, *Yuha*'da *Eşek* ve *Kibar* adlı mizah gazetelerinde olduğu gibi yeniden masada oturduğu ve bir şeyler yazdığı görülür. Tevfik'in gazetelerinin kapak klişelerinde kullanılan bu karikatürler zihindeki yerleşmiş kavramları ve şekilleri çarpıtarak sarsıcı etki yaratmaktadır.

Yuha'nın ilk sayısında tarihi hakkında yalnızca 2 Kanun-ı Evvel Perşembe bilgisi verilmiş, yılı yazılmamıştır. Gazetenin edebî müdürü *Külhan Beyi*, mesul müdürü ise *Emin*'dir. Başyazarı *Kopuk Don Kişot*'tur. Yazı heyetini *Mazabillah-Ne'üzubillah, Haşa, Maşa, Temaşa* ve *Gayrühüm Ecmaıyn* oluşturur. Gazetenin yayımlanma sıklığı ve içeriği hakkında "Ömr-i nât-ı beldeden bir buçuk saat mesafede işitilecek derecede cehirissavt olan her türlü yuha kabul olunur. İcabı hâlinde denir edebî yuha, fenni yuha, siyasi yuha!.." cümleleriyle bilgi verilir. İdarehanesi *Eşek* ve *Malum* gazeteleriyle aynıdır. *Kibar* gibi O da Karabet Matbaası'nda basılmıştır. Gazetenin fiyatı ve abonelik şartı "20 kuruş verip de abone olanlara haftada birerden senede tam 52 kere yuha!!! Nüshası her ne kadar 10 para ise de kesb-i liyakat edenlere meccanendir. Nüshası 10 parayadır." cümleleriyle açıklanır.

Aşağıdaki onuncu resimde kedi, köpek, maymun ve eşek figürlerinin *Yuha* gazetesinin gazetecilerini temsil ettiği ve gazeteyi baskıya hazırladıkları görülmektedir. Yanlarına gelen bir erkeğin korkmadan nasıl gazetecilik yaptıklarını sorması dikkat çekmektedir. Çünkü *Yuha*'nın yayımlandığı dönemde baskıcı yönetim nedeniyle pek çok gazete yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Karikatürün altında bu konuda "Korkacak ne var ki… Evvela memur değiliz, saniyen…" şeklinde bir açıklamaya yer verilmiştir. Buradaki korkusuzluğun ikinci nedeni olarak gazetenin kapatıldığında yeni adla çıkmayı çözüm olarak bulduğu düşünülebilir. On birinci resimde ise eşek figürlerinden oluşan bir orkestranın çaldığı ve takım elbiseli erkeklerin de oynadığı, sağ üst köşede ise yüksekte oturan bir eşek figürünün onları izlediği görülmektedir. Karikatürün alt metnindeki *ağam eğleniyor* yazısıyla nitelenen kişinin yüksekteki eşek figürü olduğu ve onun da yönetici kesimi simgelediği düşünülebilir.

10. ve 11. Resim: *Yuha,* 2 Kanun-ı Evvel ?, S.1

Gazetede imzasız olarak yayımlanan yazıların yanı sıra *At Nalı, Eşref, Kabakulak, Nahik, Marsivani* imzalarıyla yayımlanan yazılar da vardır.

Yalnızca bir sayı yayımlanan *Yuha*'nın da kapatılmasıyla Baha Tevfik'in eşek logolu mizah gazetelerini farklı adlarla yayımlama mücadelesine bir süre ara verdiği ve yaklaşık iki buçuk yıl sonra *Eşek* adlı mizah gazetesini, ikinci sayısından itibaren yeniden yayımlamaya başladığı görülür. Bu girişim diğer denemelerine göre biraz daha uzun soluklu olmasına rağmen *Eşek*'in 19.sayıdan sonra herhangi bir nüshasına rastlanmamaktadır.

Bu çalışmanın içeriğini oluşturan mizah gazeteleri incelendiğinde şekil ve içeriğinin eşek teması üzerine kurulduğu, mizahî unsurlara bakıldığında halk edebiyatı mizah türlerinden fıkranın ağırlıklı olarak kullanıldığı ve bu fıkraların da özellikle eşekle ilgili olanların seçildiği görülür. Halk arasında en yaygın sözlü anlatım türlerinden biri olan fıkrayı Elçin, "umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle, "hisse" kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok nükte, mizah, tenkit ve hiciv bulunan sözlü kısa hikâyelerdir."(1986:566) diye tanımlamaktadır. Yıldırım ise Türk fıkralarının konularını, inançlar ve din adamlarıyla ilgili olanlar, idareci tabakayla halk arasında geçen vak'alar ve aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim vb. konularla ilgili hayat hâdiseleri (2016:40) şeklinde gruplandırır.

Gazetelerdeki Fıkraların Yorumlanması

Eşek gazetesinde yayımlanan aşağıdaki fıkra, genellikle Nasreddin Hoca'ya atfedilerek anlatılmasına rağmen burada turşucu üzerinden nakledilmiştir. Turşucunun her bağırmak istediğinde eşeğin kendisine komik anırmasıyla eşlik etmesi fıkranın nüktesini oluşturur. Fıkranın sonundaki cümleler, gerçek hayatta yaşanan olayla fıkra arasında bağ kurulduğunu ve fıkra aracılığıyla gazeteci Mahmut Sadık Bey'in eleştirildiğini gösterir:

Hoş hamiyetli bir zât mecliste anlatıyordu:

-Allah rahmet eylesin bir turşucu varmış. Her gün turşusunu eşeğinin arkasına yükletir mahalle mahalle dolaşırmış. Fakat mahalle ortasında turşucu tam "turşu" diye bağırmak isterken eşeği başlarmış anırmaya… Bir gün böyle, beş gün böyle; zavallı adam mahallede hiç bağıramıyormuş. Bir gün yine bir mahallede turşu… diye bağırmaya başlayacakken yine eşek başlamış: ai ai…ai.. Herif fena hâlde kızmış, eşeğe: Be eşek, turşuyu sen mi satacaksın ben mi satacağım?...

Acaba şimdi maarif nazırı da dese ki: Maarif nezaretini ben mi idare edeceğim, yoksa gazeteler mi idare edecek?.. O vakit Mahmut Sadık Bey biraderimiz! Ne cevap verir acaba?... (*Eşek*, N.1, s.2)

Bu fıkrayı Dursun Yıldırım'ın fıkra tipleri sınıflandırmasındaki "gündelik tipler" başlığı altında yer alan sanat ve meslek sınıflamasına göre değerlendirirsek buradaki turşucu temel kişidir. Turşucunun muhatabı ise sırtına turşuların yüklenildiği, turşucunun yardımcısı konumundaki eşektir. Fıkradaki güldürme özelliğinin fıkranın kurgusundan kaynaklandığı görülür. Kavrama Kuramı[5] açısından fıkrayı incelediğimizde olayda zıtlaşma ve mantıksal sorun söz konusudur. Turşuyu satacak olan kişinin bağıracağı sırada eşeğinin anırması çelişkiye sebep olur. Fıkradaki konuşmacıların rollerinin değişmesine/karışmasına neden olan bu durum fıkranın nüktesini oluşturur. Turşucunun bağıracağı sırada eşeğinin anırması turşucunun gerçeğe uymayacak bir çıkarımda bulunmasına neden olur. Bu çıkarım turşucunun, turşularını kendisi yerine eşeğinin satacağı çıkarımıdır. Beklenmeyen, mantıksal olarak sorunlu olan bu çıkarım ise gülünç olur.

Belirtilen gazetelerde dönemin siyasi hayatı, halk edebiyatı ürünleriyle mizahî olarak verilir. *Malum* adlı mizah gazetesindeki fıkrayla da gazetelerin kapatılmasına, sansüre karşı çıkış söz konusu olup halk ve yöneten arasındaki çatışma Nasreddin Hoca fıkrası üzerinden tenkit edilir:

Geçen gün gazetelerin kapatılması münasebetiyle Meclis-i Mebusan'da istizah takriri verilmiş olduğunu gören bir zat anlatıyordu:

Nasrettin Hoca merhum bir gün eşeğine bir miktar zahîre yükleterek yola revan olmuş. Epey gittikten sonra yorulunca eşeği durdurmuş; kendisi de binmiş; fakat eşek zayıf, dayanamamış, yere çöküvermiş. Hoca bakmış ki olmuyor tutmuş yükü indirmiş, eşeğe kendisi binmiş. Eşek hiç zahmet çekmeyince hoca "Hah!..." diyerek ve sevinerek tekrar inmiş, bu sefer yükü kendi arkasına alarak eşeğe öylece binmiş, biner binmez eşek yine çökmüş. Hoca bu sefer kemal-i hiddetle: Oğlum demiş, yükü ben kendi arkama aldım, sana ne oluyor?...

Teşbihte hata olmaz ya, muhterem mebuslarımız da galiba bu hikâyeyi hatırlamış olacaklar ki mecliste: Canım gazeteleri kapatan idare-i örfiyedir. Hükûmet değildir, bundan hükûmete ne var?.. diyorlar. At Nalı (*Malum*, N.4, s.2)

Bu fıkrayı Yıldırım'ın "ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan tipler" sınıflamasının ilk maddesi içinde sınıflandırabiliriz. Dünyaca ünlü kabul edilen tiplerden olan Nasreddin Hoca bu fıkradaki temel kişidir. Hoca'nın insan olarak tek başına olduğu fıkradaki muhatabı ise fıkralarına en çok konu olan eşeğidir. Hoca, ezilmişliği simgeleyen eşeğini kişileştirerek onunla konuşur.

Üstünlük Kuramı[6] açısından fıkrayı değerlendirdiğimizde Hoca'nın eşeğin yere yığılması üzerine bulduğu çözümün aptalca bir şey olduğunu düşünen okuyucu, Hoca'nın komik duruma düştüğünü görür ve aynı yanlışlığı kendisinin yapmayacağını düşünerek kendisini üstün hisseder, bir rahatlama duyar. Bu durum hoşuna gittiği için de güler.

Aynı fıkraya Uyumsuzluk Kuramı[7] açısından baktığımızda ise Nasreddin Hoca eşeğin üzerinden inince okuyucu, onun yürüyerek yola devam edeceğini düşünür. Ancak okuyucunun beklentisi boşa çıkar. Çünkü Hoca yükü kendi sırtına alarak eşeğin üzerine yeniden biner. Eşeğin sırtındaki ağırlık miktarı değişmez. Değişen tek şey eşeğin sırtına değen yüktür. Okuyucunun beklediği ve karşılaştığı durum arasındaki bu uyumsuzluk şaşkınlık yaratır, bu şaşkınlık da gülmesine neden olur.

*Malum'*daki "La Havl" başlıklı fıkra Mevlâna'nın *Mesnevî*'sindeki "Hizmetçinin, Hayvana Bakmayı Kabul Etmesi, Sonra da Vaadini Yapmaması"[8] başlıklı hikâyenin fıkra versiyonudur. Aktulum, yeni bağlamlarda yeniden kullanıma sokulmaların durağanlaşan folklorik değerlere devingenlik kazandırıldığını belirtir. "Bir ulusun kültürünün temel unsurlarını canlı tutmanın yolu onların sürekli olarak başka dönemlerde güncellenmelerine bağlıdır. En etkili güncellenme yolu ise başka yapıtlarda yeniden kullanıma sokulmaları, bir başka deyişle söylemlerarası/metinlerarası bir sürece katılmalarıdır."(2013:9, 11):

Vaktiyle hâkimin birisi memuriyetinden azlolunarak İstanbul'a gelir. Seneler geçer, müddet-i mazuliyet nihayete ermez. Meğer hâkimin bir de merkebi varmış. Uşağı her gün efendinin huzuruna çıkar ve:

-Efendi! Merkebin arpası bitti, dermiş. Efendi:

-La havl…yi çeker bir kuruş verirmiş. Şu suretle dört sene dur eder. Nihayet bir gün hâkim efendi vilayetten birine tebeyyün olunur. Büyük bir sevinçle cübbesini giyer, sarığını mu'tadından ziyade kabartır. Uşağına hayvanı eyerleyip binin taşına getirmesini emreder. Uşak hayvanı hazırlar, hâkim efendi kemal-i azimetle hayvanın üzerine biner binmez biçare hayvan yere çöker. Hâkim hiddetle:

-Oğlan, bu hayvanın hâli ne?.. deyince uşak kemal-i sükunetle:

-Ne olacak, la havl ile beslenen merkebin vela kuvveti…Bu kadar olur efendim cevabını vermiş…

Bu hikâyeyi ara sıra tahsisat isteyen bazı davarı tenkid edenlere ithaf ederiz. Altı Yüz Altı. (*Malum*, N.4, s.3)

Bu fıkrada da eşek alegorik olarak kullanılmıştır. Eşeğin hakkını vermemekten hareketle tahsisat isteyenlerin hakkının verilmemesi hatta haklarını istedikleri için tenkit edilmesi ve adaletsiz davranışlar eleştirilir. Uyumsuzluk Kuramı açısından fıkrayı değerlendirdiğimizde adalet dağıtan kişi olan hâkim, eşeğinin beslenmesi hususunda adaletli davranmaz. Uşağına, eşeği için günü kurtaracak kadar arpa parası vermesine rağmen eşeğinin arpasının bitmesi beklenmeyen bir durummuş gibi her gün la havl çekerek gönülsüzce para vermesi ve kendisinin, eşeğine ihtiyacı olduğu zaman da eşeğin yeterli beslenememekten kuvvetsiz kalmasına şaşırması uyumsuzluğa neden olur. Hâkimin, ölmeyecek kadar beslediği eşeğine sanki başka biri bir zarar vermiş gibi şaşırması üzerine uşağın, efendisinin para verirken söylediği *la havl* sözünden hareketle *la havl ile beslenen merkebin vela kuvveti* cevabını vermesi gülmeye neden olur. Çünkü buradaki *la havl* ifadesi somut bir besin değildir, uşağın cevabı ile hâkimin arpa parası verirken cimri davrandığı bu nedenle de eşeğin yarı aç yarı tok bir şekilde beslendiği vurgulanır.

Yuha'daki "Marul Yaprağından Bir Takvim" başlıklı fıkra eşeğin kahraman olarak ele alındığı bir başka fıkradır. Türk tasavvuf edebiyatındaki Hacı Bektaş Veli, Abdülkadir Geylani, Şeyh Rifai gibi dinî şahsiyetlerden yardım istemeye ironik bir şekilde yer verilmiştir. Metinde geçen "baba" sözcüğünden hareketle fıkranın Alevi, Bektaşi çevresine ait olduğu söylenebilir. Yıldırım'ın *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları* eserinde aşağıdaki fıkranın varyantı olan *Kaçın Sizleri Ezmesin* (Yıldırım 2016:174) fıkrasına rastlanılması bu görüşü desteklemektedir:

Babalardan biri seyahate çıkmış. Kim bilir zavallının ne fikri vardı? Belki memleketine gidiyor, belki de mühim bir günahın çilesini çıkarıyordu. Şehirden ayrılırken yatak yorganıyla, bir miktar nevalesini yüklettiği merkebi önünde yavaş yavaş kulaklarını sallayarak ilerliyor. Baba da arkadan semerin kenarına asılı abdest ibriğinin tahtalara çarpmasından mütevellid seda-i muteredi dinleyerek ve düşünerek yürüyordu. Hava oldukça sıcak fakat rüzgârlıydı. Karşıda sararmış başakları sallanan buğday tarlaları. Alçak boylu evler ve tezekten yapılmış çamur renginde duvarlar görünüyordu. Yol yavaş yavaş dağın kenarına doğru yükseliyor, sararmış başaklar mübhemleşiyor, deniz dumanlı bir panorama şeklini alıyordu. Bu sırada bir hadise zuhura geldi. Esasen derin bir uçuruma civar olan yoldan merkebin iki ayakları aşağıya doğru kaydı, baba hemen zavallı hayvancığın kuyruğuna yapıştı fakat kollarının kuvveti olmadığından aşağıya salıvermemekle beraber yukarıya da çıkamıyordu. Artık mesubiyetinden istimdad lüzumuna kail oldu ve başladı bağırmaya:

-Yetiş ya Hacı Bektaş-ı Veli!...

-Yetiş ya Abdülkadir Geylani!...

-Yetiş ya Şeyh Rıfai!..

-Üçler, yediler, kırklar yetişin!

Hâlbuki merkebi yukarıya çekmek için hiçbir muavenete mazhar olamamakla beraber artık kollarının da kuvveti kalmamıştı.

Deminden beri çağırdığı zevata hitaben bu defa:

-Artık yoruldum salıvereceğim bari çekilin başınıza düşmesin dedi salıverdi ve eşek düştü.

Lazım gelen mesele-i tatbiki karilerimizin zekâsına havale olunur. At Nalı. (*Yuha*, N.1, s.2)

Uyumsuzluk Kuramı açısından değerlendirildiğinde uçurum kenarında eşeğini tutmaya çalışan babanın yardım istediği kişilerin, onu bu zor durumdan kurtaracağı inancı ve adını zikrettiği kimselerin üstün yetenekleri olan evliyalar olması eşeğin uçurumdan düşmekten kurtulacağı beklentisini doğurur. Ancak evliyaların babaya yardıma gelmemesi ve bu nedenle de eşeğin uçurumdan yuvarlanması uyumsuzluğa neden olur. Beklenilen şey olmadığı gibi bir de yardıma çağrılan evliyaların koruma düşüncesiyle uyarılması gülmeye neden olur. Pascal bunu "Kişiyi umduğuyla bulduğu arasındaki şaşırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez." (akt. Morreall 1997:24-25) ifadeleriyle açıklamıştır.

Eşek imgesine yer verilen bir diğer fıkra *Malum*'daki "Kuşkonmaz Yaprağından Bir Takvim" başlığıyla yayımlanan Nasreddin Hoca fıkrasıdır. Bu fıkraya Nasreddin Hoca ile ilgili çalışmalarda tesadüf edilmemiştir.[9] Bu durum Nasreddin Hoca üzerine çalışan araştırmacılar için yeni bir örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

Bir zat anlatıyordu:

Nasrettin Hoca bir gün eşeğini satılığa çıkarır. Dellal bağıra bağıra nihayet eşeği beş yüz kuruşa kadar çıkarır. Hoca bakar ki eşek kıymetli aman başkasına kaptırmayayım diye çıkarır beş yüz kuruş verir eşeği kendisi satın alır. Doğru eve gider. Haremine iftiharla meseleyi anlatır. Haremi de sevinerek: Oh, oh der iyi yapmışsın. Bu gün evin önünden üzümcü geçiyordu. Çağırdım bir okka üzüm istedim tartarken fazla gelsin diye gümüş bileziğimi çıkardım herif görmeden terazinin öbür tarafına koydum. Bir salkım fazla geldi…

Hoca der ki: Ne, bilezik ne oldu. Haremi de cevap verir:

-Ne olacak, dirhemlerin arasına karıştı.

Hoca merhum bu sefer tebessüm ederek: Aferin hanım, der, sen içeriden ben dışarıdan adam olmanın kolayını bulduk…

Şimdi bu hikayeyi Lütfi Fikri Bey'e anlatsak ne mana verir acaba?... Deve Kuşu. (*Malum*, N.5, s.3)

Nasreddin Hoca fıkradaki temel kişidir, eşi ve eşeği ise Hoca'nın yardımcılarıdır. Hoca ve eşi kurnazlık/hilebazlık[10] yapmak isterken fıkrada "saf" bir tip olarak yer alır. Fıkra gülme teorilerinden Üstünlük Kuramı açısından değerlendirildiğinde okuyucu, hem Hoca'nın hem de eşinin yaptığı yanlışlığı/saflığı yapmayacağı için kendisini, akıllı/kurnaz sanan bu çiftten daha üstün hisseder. Hoca'nın satılığa çıkardığı eşeğini tellalın iyi pazarlamasına aldanarak para verip satın alması, eşinin ise daha fazla üzüm alma isteğiyle gümüş bileziğinden olması okuyucunun, akıllılık yaptığını düşünen Hoca'nın ve eşinin aslında saf bir tip olduklarını düşünmesine, kendisini Hoca'dan ve eşinden daha üstün hissetmesine neden olur. Hoca'nın ve eşinin yaptığı yanlışlığı kendisi yapmayacağı için bir rahatlama duyar, rahatlama sonunda gülme ortaya çıkar.

Kibar'daki "Bendnâme-i Humâr" şiirinde Nasreddin Hoca'nın kıt kanaat geçindiği bir yılın kara kışında arpa ve samanının yaza kadar yetmeyeceği endişesiyle eşeğinin arpasını her gün biraz daha azaltarak ölmesine neden olduğu fıkrasına telmih vardır.

Döven elbette humârı dövülür bir gün olur
Kendi alçak eşeğin hizmetin yüksek ama
Hoş semer koymalı da binmeli der sırtına bir
Yoksa beyhude dövüp dürtmede yoktur mana
Zalimin zulmünü ketm etse bile ol mahlûk
Gösterir sonra mücazatı bize adl-i Hüda
Hoca Nasrettin ona ders-i riyazet verdi
Tam pişmişti fakat eylemedi ömrü vefa(!)
Deve. (*Kibar*, N.1, s.3)

Sakaoğlu ve Alptekin[11]'in birlikte hazırladıkları eserde Nasreddin Hoca fıkralarının nazma çekilmesi meselesi üzerine farklı görüşlere, bu tarzda yazan şairlere ve örneklere yer verilmiştir.

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi'nde felsefi görüşleriyle tanınan, 1903'te *Ahenk*'te çıkan ilk yazısından itibaren gazetelerde/dergilerde yazan ve eşek figürü aracılığıyla siyasi eleştiriler yaptığı, yönetimi hicveden muhalif mizah gazeteleri yayımladığı için çeşitli gerekçelerle yazması engellenen Baha Tevfik'in yazmak için sürekli bir çıkış yolu aradığı görülür. Halkın anlamakta güçlük çekeceği siyasî meseleleri mizahî bir şekle sokarak halkı aydınlatmayı amaç edinen yazar, halkın düşüncelerinin değişmesinde, şekillenmesinde mizahî gazetelerin daha etkili olduğunu fark etmiş ve bu nedenle de okuyuculara kabul ettirmek istediği fikri güldürerek iletmede mizah gazetelerini bir araç olarak seçmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan mizah gazetelerine bütün olarak bakıldığında *Eşek, Kibar, Malum, Yuha* adlı mizah gazetelerinin birbirinin devamı niteliğinde ve tematik mizahî gazeteler olduğu tespit edilmiştir. Baha Tevfik'in bu gazetelerinde eşek imgesinin bilinçli bir şekilde özellikle siyasileri hicvetmek amacıyla kullanıldığı, gazetelerin hem görsel hem de yazılı verilerinden anlaşılmaktadır. Ancak gazetenin, zaman zaman karikatürlerde aynı figürü kendilerini temsil etmek için de kullandığı görülmüştür. Aynı figürün iki zıt kesim için kullanılması gazetenin, yöneticilerin tepkisini çekmek istememesine bağlanabilir. Yazarın mizah gazeteleri *Eşek, Kibar* ve *Yuha* daha ilk sayıda, *Malum* ise altıncı sayıda kapatılmıştır. Bu gazetelerin yayımlanmasından bir süre sonra kabinenin düşmesiyle *Eşek* adlı mizah gazetesi ikinci kez yayımlanmaya başlamasına rağmen yine de uzun soluklu olmamış, 19. sayıdan sonra herhangi bir sayısına rastlanmamıştır.

Güncel veriler içeren mizah gazeteleri toplumsal belleğin değişim süreçlerini yansıtması bakımından önemlidir. Dönemin koşulları ve özellikleri içerisinde anlam kazanan mizahî unsurları anlayabilmek/anlamlandırabilmek için mizahın oluştuğu dönemin özelliklerini bilmek ve mizah gazetelerini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Baha Tevfik'in mizah gazetelerine bakıldığında devrin siyasî ve sosyal panoraması ortaya çıkar. Üretildiği topluma bir nevi ayna tutan mizah kendi kültüründe/ortamında anlam kazanarak gülmeceyi

sağlar. II. Meşrutiyet'in ilanından iki yıl sonra yayımlanan Tevfik'in mizah gazetelerinde hürriyet, meşrutiyet, istibdat, diplomatlar, nazırlar, matbuat kanunu, sansür, kapatılan gazeteler, Balkan Savaşları, ülkelere uygulanan boykotajlara genişçe yer verdiği görülür. Yazarın mizah anlayışı; toplumsal muhalefet şeklindedir. Tevfik'in mizah gazetelerinin içeriğinin, döneminde ses getirdiği için susturulmak istenildiği düşünülebilir. Yazar çarpıklığı eleştirerek düzeltilmesi için çaba sarf eder, toplum sorunlarına gülümseterek yaklaşır, güçsüzün güçlüye başkaldırmasını daha kabul edilebilir hâle getirmeye çalışır. Bu konular bazen haber yazısı olarak verilirken bazen de mizahî bir üslûpla fıkra, atasözü, hikâye, muhavere, fabl, şiir, karikatür şeklinde ifade edilmiştir.

Baha Tevfik'in çıkardığı mizah süreli yayınlarının toplumsal bellekten ve halk mizahından yararlandığı tespit edilmiştir. Böylelikle kültürel bellekte muhafaza edilen sözlü kültürün yazıya aktarımının halk edebiyatına ait kültürel kodları yaşattığı ve yansıttığı belirlenmiştir. Sözlü geleneğin etkisiyle yazı ağırlıklı olarak başlayan mizah gazeteleri günümüz mizah gazeteleriyle karşılaştırıldığında güncel mizah gazetelerinde çizginin öne geçtiği ve karikatür ağırlıklı devam ettiği görülür.

Çalışmada ele alınan mizah gazeteleri halk bilimi disiplini kapsamında incelendiğinde fıkra, eşekle ilgili atasözü gibi birçok halk edebiyatı ürününe mizahî bir üslupla yer verildiği, bunların bir kısmının literatürde bilinirken büyük bir kısmının ise daha önce başka kaynaklarda yer almadığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle halk bilimi alanındaki araştırmacılara bu verilerin katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca gün yüzüne çıkarılan bu gazetelerin çeşitli açılardan; gazetecilik, güzel sanatlar ve tarih alanındaki araştırmacıların çalışmalarına yön gösterici olması beklenilmektedir.

NOTLAR

* Bu makale Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanan "1900-1928 Yılları Arası Mizah Gazete ve Dergilerinin İncelenmesi" adlı doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1 Kral Midas'ın eşek kulakları hakkında bilgi için bakınız Gezgin 2007; Erhat 2011, Can 2011; Necatigil 2000; Müzehher Erim, yty.

2 Metin hakkında bilgi için Yücebaş 1958; Parlatır 2004; Şanzumi 2006.

3 Stith Thompson'un Motif-Index of Folk Literature adlı eserinde "Cinsiyet" bölümünde T550 "Monstrous births/ anormal/canavar doğum" başlığı altında T551.3.3. "Monstrous birth: child with donkey's head/eşek başlı çocuk" motifi yer almaktadır.

4 Arnavutların isyanları, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve arasındaki çatışmalar, Gazi Ahmet Paşa hükümeti hakkında bilgi için Karal, 2011, s. 172-186; Akşin, 2002, s. 40-45.

5 Kavrama Kuramı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Özünlü, 1999: s. 21.

6 Üstünlük Kuramı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Morreall, 1997: 8-23.

7 Uyumsuzluk Kuramı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız Morreall, 1997: 24-31; Özünlü, 1999: 21; Güler- Güler, 2010:243-246; Öğüt Eker, 2014: 137-140.

8 Hizmetçinin, Hayvana Bakmayı Kabul Etmesi, Sonra da Vaadini Yapmaması başlıklı hikâye için Veled İzbudak'ın çevirdiği Mesnevî II'de 17-21.

9 İlgili fıkraya Köprülü'nün, Boratav'ın, eserlerinde rastlanılmamıştır.

10 Nasreddin Hoca'nın hilebazlığı hakkında Ölçer, 2008: 22-77.

11 Nasreddin Hoca fıkralarının nazma çekilmesi hakkında Saim Sakaoğlu-Ali Berat Alptekin'in birlikte hazırladıkları "Nasreddin Hoca" adlı esere bakınız.

KAYNAKLAR

Akşin, S., Koçak C., Özdemir H., Boratav K., Hilav S., Katoğlu M., Ödekan A. *Türkiye Tarihi*

4. Çağdaş Türkiye 1908-1980 (7. Basım). İstanbul: Cem Yayınevi. 2002.

Aktulum, Kubilay. *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.2013.

Bahtin, Mihail. *Rabelais ve Dünyası*. (Çev.Çiçek Öztek). İstanbul: Sanat ve Kuram Ayrıntı Yayınları.2005.

Başgöz, İlhan. *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayıncılık.2005.

Boratav, Pertev N. *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Islık Yayınları.2007.

Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş.2011.

Cantek, Levent. Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.2014.

Çağın, Şerife. "II. Meşrutiyet'in Susturula(maya) an Mizah Gazeteleri Eşşek ve Torunları". *Can Dostum Arkadaşım Eşek*. Ankara: Gece Kitaplığı. S. 225-252.

Çeviker, Turgut. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-II Meşrutiyet Dönemi(1908-1918)*. İstanbul: Adam Yayınları.1988.

Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.1986.

Ener Su, Aydan. *1900-1928 Yılları Arası Mizah Gazete ve Dergilerinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi.2017.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. 19.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.2011.

Erim. Müzehher. *Mitolojiden Masallar*. 2.Baskı. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları. (Yty).

Eşek Mizah Gazetesi. (16 Teşrîn-i Sâni 1326/30 Kasım 1910-27 Eylül 1328/10 Ekim 1912). İstanbul.

Gezgin, Deniz. *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.2007.

Güler, Çağatay-Güler, Bilge Ufuk. *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*. Ankara: Yazıt Yayıncılık. 2010.

Huyugüzel, Ömer Faruk. İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950).Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

Karal, E. Z. *Osmanlı Tarihi IX. Cilt –İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*- (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2011.

Kibar Mizah Gazetesi. (23 Teşrin-i Sâni 1326/06 Aralık 1910).İstanbul.

Köprülü, M. Fuad. *Nasrettin Hoca*. Ankara: Akçağ Yayınları.2004

Malum Mizah Gazetesi. (10 Kanun-ı Evvel 1326/ 23 Aralık 1910-27 Kanun-ı Evvel 1326/09 Ocak 1911).İstanbul.

Mevlâna. *Mesnevî II*. (Çev. Veled İzbudak). İstanbul: MEB Yay.1995.

Metin Basat, Ezgi. "Sözden Çizgiye: Karikatüristlerin Gözünden Sözlü Anlatılar". *Millî Folklor*, 101 (225-236). 2014.

Morreall, John. *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çeviren: Kubilay Aysevener, Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayıncılık. 1997.

Necatigil, Behçet. *100 Soruda Mitologya*. 6.Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 2000.

Oğuz, Öcal. "Nasreddin Hoca'nın Fıkraları mı? Nasreddin Hoca Fıkraları mı?". *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 2009. s.555-560.

Öğüt Eker, Gülin. İnsan Kültür Mizah -İnsanlık Tarihinde *Mizahın Serüveni: Felsefî Bir Problem Olan Mizahtan Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Mizaha-*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2014.

Ölçer, Evrim. "Hoca Nasrettin, Kahraman mı, Anti-Kahraman mı, Hilebaz mı, Bilge mi?". *Millî Folklor*, 78 (22-27). 2008.

Öngören, Ferit. *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.1998.

Özünlü, Ünsal. *Gülmecenin Dilleri*. Ankara: Doruk Yayınları.(1999).

Parlatır, İsmail. Şinasi. Ankara: Akçağ Yayınları.2004.

Polat, İbrahim Ethem. "Nil, Dicle ve Fırat Arasında Üç Hoca Bir Eşek". *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca İle Anlamak*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. 2009. s.669-683.

Sakaoğlu, Saim-Alptekin, Ali Berat. *Nasreddin Hoca*. 2.Basım. Ankara: AKM Yay.2014.

Şanzumi, Hayrullah. Üçüncü *Harnâme (Eşek Kitabı) Dinî, Edebî, Tarihî ve Sosyolojik Bir Tahlil*. Karbon Kitaplar. 2006.

Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. Kabalcı Yayınevi.2004.

Thompson, Stith. *Motif Index of Folk-Literature*. Volume Five. Indiana University Press, London: Bloomington.1975.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. 10.Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 2011.

Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yay.2016.

Yuha Mizah Gazetesi. (2 Kanun-ı Evvel ?). İstanbul.

Yücebaş, Hilmi. *Türk Mizahçıları Nüktedanlar ve Şairler*. İstanbul: Orhan Mete Şti.1958.